

Türküstan

www.turkustan.az

Aydin Mədətoğlu
Oasimli
filologiya üzrə
fəlsəfə doktoru

“Şimali Qafqaz Cümhuriyyəti”ni hər yönü dəstəkləyəcəyinə söz vermişdi. 11 may 1918-ci ildən bu Cümhuriyyət elan edilən kimi bolşevik Rusiyasının bütün etirazlarına baxmayaraq Türk-iye tərəfindən rəsmən tanınmışdı. Həmçinin Azərbaycan “Milli Şurası”nın sədri Məmmədəmin

(əvvəli ötən sayımızda)

Ümumiyyətlə 1914-1918-ci illərdə Türkiyədə bir nömrəli adam sultan deyil, Ənvər Paşa olmuşdu. O dövrə Osmalı dövləti ilə bağlı bütün məsələlər onunla razılaşdırılmışdan həyata keçirile bilməzdi.

Ənvər Paşa “Turancılıq”ı Türkiyə dövlətinin xarici siyasetinə təbiq etməklə bu cərəyan çox böyük ənəm qazanmış, Türk dövlət və hərbi yetkililləri ilə yanaşı Türk siyasi ləri, ziyalıları və mətbəti da bu siyaseti bəyənmiş və artıq bu ideologiya Azərbaycan və bütün Rusiya Türkleri arasında da geniş yarılmağa başlamışdı. Ənvər Paşa hələ 1915-ci ildə Güney Azərbaycan Türkəri ilə münasibətlər qurmaq və onları təşkilatlaşdırmaq üçün Miralay Ömrə Naci Bəyi təyin etmiş, onun komandanlığında birlilər Təbrizdə olmuş və bir müdət orada qalaraq Ənvər Paşa-nın tapşırıqlarını yerinə yetirmişdilər.

Çar Rusiyası devrildikdən sonra Ənvər Paşa Qafqazdakı bütün məsələn xalqların nümayəndələri ilə görüşlər keçirmiş, onların Rusiyaya qarşı təşkilatlanmalarına hər cür yardımda bulunmuşdu. Bu təşkilatlardan biri de “Rusya Məsələnleri Türk-Tatar Millətləri Müdafiə hüquq Cəmiyyəti” idi. Adına uyğun olaraq bu cəmiyyət sərf siyasi-hüquq məhiyyətə olub Rusiyadakı Türk əsilli qövmlərin siyasi hüquqlarını müdafiə etmiş və bu hüquqların əldə edilməsinə çalışmışdı. Bu cəmiyyətin qurularından ən öndə gələnləri Qazanlı Yusif Akçura Bəy və Azərbaycanlı Əlibəy Hüseynzadə “Rusya Məsələnlerinin Tələbləri” adlı bir memorandum hazırlayaraq dünyanın müxtəlif ölkələrində yaymış və bir çox Avropa dövlət adamları ilə görüşərək bu “Tələbləri” Rusiya qarşısında qaldırmağı xahiş etmişdilər.

Artıq bir-birinin ardınca Dağıstan, Qazan, Türküstan və Azərbaycan Türkərinin nümayəndə heyətləri ilə görüşən Ənvər Paşa onların istəklərini yerinə yetirməyə təminat vermiş və bu təminatlarını da artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. Belə ki, 1918-ci ilin aprel ayının əvvəllerində Batuma gələrkən Şimali Qafqazda nümayəndə heyəti ilə görüşən Ənvər Paşa

Resulzadənin başçılığı ilə İstanbula gələn nümayəndə heyətini qəbul edən Ənvər Paşa Azərbaycanın istəklərini yerinə yetirməyə söz vermiş, Azərbaycana Türk ordusunun köməyini təmin etmiş, Azərbaycanın müstəqilliyini tanıyan ilk dövlət Türkiyə olmuşdu.

Ənvər Paşa Bakını azərbaycanlılara qaytarmaq üçün müttəfiqi olan Almaniyənin belə öz məqsədləri üçün Batum-Tiflis yolunu tutaraq Türk ordusunun bu yolla hərəkətini da-

Ulu Turan şəhidi

Quzey Azərbaycanın xilaskarı, vitse-generalisimus Ənvər Paşa

Marşal Nuru Paşa və Xəlil Paşanın komandanlığı altında Azərbaycan könüllülərinin də qatıldığı Türk birləşmiş orduları Bakı üzərinə yürüşə başlamış və 15 sentyabr 1918-ci ildə Bakının müsəlman əhalisinin sevinc gözyaşları içinde xilaskar Türk ordusu Bakını azad etmişdi. Azərbaycan milli dövləti öz paytaxtına qovuşmuşdu. Növbə Şimali Qafqaz Cümhuriyyətinin əməniyyətini qorumaq olduğundan Ənvər Paşa Şimali Qafqaz Türk ordusu komandanlığına

təhlükəsizliyi baxımından zəruri olan böyük bir İslam dövlətinin təməlləri atılmışdı.

Ənvər Paşanın planına görə, daha sonra Türküstanda da mərkəzi Səmərqənd olacaq bir Türkstan dövləti yaradılacaq və bu Türk dövlətinin birliyi “Turan” ideyasını gerçəkləşdirəcəkdi. Lakin o dövrə dənəda və Türküstanda baş verən hadisələr Ənvər Paşanın ideyasını həyata keçirməsinə mane oldu. Belə ki o dövrə Türküstana bir tərəfdən ingilislər, digər

bütün bunların eksi baş verdi, Türkiyə və Almaniya I Dünya mühərbiyəsindən məğlub çıxdılar. Təşəbbüsü tam ələ alan İngiltərə və Fransa Osmanlı əraziyələrini öz aralarında bölüşdürürek Türkiyənin içlerinə doğru irəliləmiş, yunan və erməni çetələrini dəstəkləyərək Türkiyədə qətlamlar törətmisidər.

Türkiyənin I Dünya mühərbiyəsinə qoşulub-qoşulmaması uzun müddət mübahisə mövzusu olmuş və bu gün də olmadadır. Bu haqda çoxlu əsərlər yazılmış, hətta Türkiyənin məğlub duruma düşməsi uzun müddət Türkiyə tarixşünaslığında belə Ənvər Paşanın üzərinə yükülmüşdi. Cümhuriyyət dövrü tarixşünaslığı hətta Ənvər Paşanı “Macərapərest” adlandırmış, bu böyük hərb dahisinin üzərinə kölgə salmağa çalışmışdır. Fəqət son dövrlərdə tərixi sənədlər əldə edildikcə həqiqətlər üzə çıxmışdır, bu işdə Ənvər, Tələt və Camal Paşaların heç bir suçu olmadığı aşkarlanmaqdadır. Bu məsələ ilə bağlı biz Əhməd bəy Ağaoğlu və Camal Paşanın fikir və mülahizələrinə daha çox inanırıq. Onlara görə, zətən bu məhərbi Osmanlı torpaqlarının xristian Antanta dövlətləri arasında bölgəsində, döyüşlərindən sonra qazanılmış qanlı bir məhərbi idi. Müstəmləkəçi Avropa dövlətləri və çar Rusiyası bir araya gələrək uzun müddət uyquladıqları planı həyata keçirməyə başlamış, dörd bir tərəfdən Osmanlı dövləti üzərinə hücum etmiş və bütün bunlar da azmış kimi bütün Osmanlı təbəələri olan xristianlı-müsələmanlı xalqları da Türkələrə qarşı çevirmiş və beləliklə də 600 illik müəzzəm bir humanist imperatorluğu tarixə gömməyə nail olmuşlar.

Unutmaq olmaz ki, həm də tarixi hadisələr ‘olsayıdı’ya görə deyil, ‘oldu’ya görə müyyənəşədliyindən kimin haqlı və ya haqsız olduğunu irəli sürməyin heç bir dəyəri yoxdur. Fakt budur ki, Osmanlı İmperatorluğu I Dünya savaşına girdi və bu savaşdan məğlub çıxdı...

(ardı gələn sayımızda)

vəm etdirməsinə mane olduğunu əhəmiyyət vermədən Azərbaycanın köməyinə gəlməsini təmin etmişdir. Azərbaycandakı Türk ordusunu Təbriz üzərindən lazımi səviyyədə göndərilen hərbi sursatla təmin etmiş, qardaşı Nuru Paşanı yeni yaratdığı İslam Ordusunun komandanı təyin etmiş, ona “Fəriklik” (Marşal – A.M.) rütbəsi verərək o dövrə Azərbaycan Türkərinin nümayəndə heyətləri ilə görüşən Ənvər Paşa onların istəklərini yerinə yetirməyə təminat vermiş və bu təminatlarını da artıqlaması ilə yerinə yetirmişdi. Belə ki, 1918-ci ilin aprel ayının əvvəllerində Batuma gələrkən Şimali Qafqazda nümayəndə heyəti ilə görüşən Ənvər Paşa

Yusif İzzət Paşanı təyin etmiş, Osmanlı-Türk ordusu Terek çayının başlanğıcı olan Tarki dağlarına qədər irəliləmiş, Nuri Paşanın da köməyi ilə ətrafdakı bütün düşmən qüvvələr təmizlənərək Şimali Qafqaz Cümhuriyyətinin də öz normal fəaliyyətini davam etdirə bilməsi üçün lazımlı olan coğrafi ərazi tam təmin edilmişdi.

Əslində Ənvər Paşanın planına görə, bu iki dövlət sonra federasiya halında birləşməli və Güney Azərbaycan da bunlara qoşularaq o dövrədəki əhalisi 20 milyona yaxın böyük bir Türk-İslam dövləti yaranmalıdır. Beləliklə Ənvər Paşa ‘Turancılıq’ ideologiyasının müəyyən bir hissəsinin yerinə yetirilməsinə nail olmuş, Türkiyənin

tərəfdən də bolşevik Rusiyası hückuma keçmiş, həmçinin “Mondoros Müqaviləsi” ilə Türkistən Türküstən maraqlanmasına imkan verilməmişdir. Qalib Antanta dövlətləri tərəfindən Türk ordularının Azərbaycan və Şimali Qafqazdan çıxarılmaları tələb olunmuş, hətta Türkiyənin o dövrkү baş naziri Tələt Paşa tərəfindən Almaniya Xarici İşlər Nazirliyinə rəsmən təqdim edilən Azərbaycan və Şimali Qafqaz Respublikalarının tanınmasını eks etdirən 9 bəndlik “Memarandum”u qəbul edilməmişdi.

Ənvər Paşanın bu planının həyata keçirməsi təbii ki, Türkiyə və Almaniyənin Antanta dövlətləri üzərindəki qələbəsindən asılı idi. Təəssüflər olsun ki,

oxu, oxut, abune ol!